

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

*До 215-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Навчальний посібник

За загальною редакцією
доктора юридичних наук,
професора, академіка НАПрН України
М. І. Панова

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 7 від 21.01.2019 р.)*

Рецензенти:

В. І. Борисов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;

В. Б. Харченко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Колектив авторів:

М. І. Панов – вступ, розд. 1; підрозд. 2.1 розд. 2 (у співавт. із *Ю. П. Дзюбою*); підрозд. 2.2 розд. 2 (у співавт. з *О. О. Володіною*); підрозд. 3.2 розд. 3 (у співавт. із *К. М. Оробцем*); *Ю. П. Дзюба* – підрозд. 2.1 розд. 2 (у співавт. із *М. І. Пановим*); *О. О. Володіна* – підрозд. 2.2 розд. 2 (у співавт. із *М. І. Пановим*); *С. О. Харитонов* – підрозд. 2.3 розд. 2; *Г. М. Анісімов* – підрозд. 2.4 розд. 2; *В. В. Гальцова* – підрозд. 3.1 розд. 3; *К. М. Оробець* – підрозд. 3.2 розд. 3 (у співавт. із *М. І. Пановим*); *І. О. Зінченко* – підрозділи 3.3, 3.4 розд. 3

Основи кваліфікації злочинів : навч. посіб. / [М. І. Панов, І. О. Зінченко, О-75 О. О. Володіна та ін.] ; за заг. ред. М. І. Панова. – Харків : Право, 2019. – 378 с.

ISBN 978-966-937-650-3

У навчальному посібнику досліджено загальні положення кваліфікації злочинів – її поняття, підстави, гносеологічні та формально-логічні аспекти, кваліфікації розмежування злочинів та відмежування їх від діянь, що не є злочинами, а також види, принципи, етапи кваліфікації. Приділено значну увагу аналізу кваліфікації злочинів за елементами й ознаками складу злочину: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною злочину. Розглянуто спеціальні положення кваліфікації злочинів: залежно від стадій їх вчинення, співучасті, множинності злочинів; при конкуренції кримінально-правових норм.

Для студентів, аспірантів, викладачів юридичних закладів вищої освіти, науковців, працівників кримінальної юстиції.

УДК 343.3/.7(075)

© Панов М. І., Зінченко І. О.,
Володіна О. О. та ін., 2019

© Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-650-3

Вступ

Боротьба із злочинністю, в тому числі з найбільш небезпечними формами її прояву: тяжкими, особливо тяжкими злочинами, рецидивною та організованою злочинністю має здійснюватися правоохоронними, судовими органами, суспільством в цілому, у точній відповідності із чинним кримінальним законодавством України. Надзвичайно важливе значення в цій діяльності має кваліфікація злочинів, яка є одним із центральних елементів у системі застосування норм кримінального права, реалізації кримінальної відповідальності щодо осіб, що визнані вироком суду винними у вчиненні злочину як найбільш суворого виду державного впливу. Кваліфікація злочинів пов'язана майже з усіма інститутами як кримінального права, так і кримінального процесу, в багатьох випадках є необхідною умовою належного їх застосування. Правильна кваліфікація, – відзначає академік В. Я. Тацій, – є необхідною умовою забезпечення законності в боротьбі зі злочинністю. У свою чергу, неправильна кваліфікація веде до порушення прав і законних інтересів як держави, так і окремих громадян, перешкоджає нормальному відправленню правосуддя, підриває авторитет органів досудового розслідування і суду, а в кінцевому підсумку – авторитет держави. Така кваліфікація може призвести до притягнення невинуватого до кримінальної відповідальності або призначення винному покарання, що не ґрунтується на законі. Помилкова кваліфікація також може бути підставою для необґрунтованого звільнення винного від кримінальної відповідальності або покарання. Тому вирок суду, що ґрунтується на неправильній кваліфікації, підлягає зміні або скасуванню¹.

¹ Тацій В. Я. Склад злочину. *Кримінальне право України: Загальна частина* : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 108–109.

Правильна кваліфікація має багатопланове кримінально-правове значення. Вона забезпечує перш за все реалізацію загальноправових фундаментальних та відправних для кримінального права принципів: справедливості, гуманізму, демократизму, рівності всіх громадян перед законом, верховенства права, законності а також базових, галузевих принципів кримінального права: кримінальна відповідальність лише за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що визнано законом як злочин; відповідальність тільки за наявності вини; особистий характер відповідальності; обмеження меж кримінальної відповідальності; диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності й покарання, ін. Одночасно правильна кваліфікація злочину є підставою для належної негативної соціально-правової оцінки державою вчиненого суспільно небезпечного діяння як певного злочину і вирішення питання щодо кримінальної відповідальності суб'єкта, що його вчинив. При цьому кваліфікація лежить в основі віднесення вказаного діяння, відповідно до ст. 12 Кримінального кодексу України (далі – КК), до однієї із категорій злочинів: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого, оскільки санкція статті Особливої частини КК, за якою кваліфікується вчинене, відображає в покаранні характер і ступінь його суспільної небезпечності і тому є формалізованим показником тяжкості злочину. На цих засадах вирішуються надзвичайно важливе питання щодо можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно з підставами і умовами, передбаченими у статтях 44–48 КК. Так, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) можливе за наявності вказаних у законі умов лише за злочини невеликої тяжкості або необережні злочини середньої тяжкості; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) чи у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК) можливе, коли особа вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості (за наявності інших умов, вказаних у законі).

Особливо велике значення має правильна кваліфікація злочинів для призначення справедливого покарання. Відомо, що загальним правилом призначення покарання є призначення його у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК), за якою кваліфіковано діяння винної особи. Тому кваліфікація злочину і призначення покарання знаходяться між собою у тісному і логічному зв'язку. Підставно і аргументовано підкреслював у свій час дану обставину професор М. І. Бажанов, який вказував, що необхідною й обов'язковою основою застосування

покарання є встановлення в діянні особи ознак відповідного складу злочину, правильна кваліфікація діяння, у вчиненні якого підсудного визнано винним¹. Отже, є підстави стверджувати, що помилка у кваліфікації злочину неодмінно буде мати своїм наслідком і помилку у застосуванні покарання.

Вкажімо також, що кваліфікація злочинів тісно пов'язана з інститутами умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), заміною невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), погашенням або знаттям судимості (статті 89, 91 КК). Крім того, кваліфікація злочинів лежить в основі застосування і реалізації багатьох інститутів і норм кримінального процесу, складає підґрунтя низки кримінологічних проблем і тому може розглядатися як *міжгалузева проблема наук кримінального циклу*.

Отже, поглиблене вивчення студентами юридичних закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації навчальної дисципліни «Кваліфікація злочинів» має важливе значення, оскільки надає їм можливість більш досконало порівняно з навчальною дисципліною «Кримінальне право України», засвоїти теоретичні й практичні проблеми застосування норм закону про кримінальну відповідальність з точки зору кваліфікації злочинів. Одночасно студенти оволодіють більшим обсягом знань із кримінального права, яке є підґрунтям таких навчальних дисциплін кримінального циклу, як «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Кримінологія» та ін., і при цьому в них сформулюються необхідні професійні уміння й навички практичної діяльності із кваліфікації злочинів як обов'язкової й важливої складової в системі правозастосовної діяльності органів кримінальної юстиції.

Навчальний посібник, що пропонується читачеві, розрахований на осіб, які вже засвоїли навчальний курс «Кримінальне право: частина Загальна» та «Кримінальне право: частина Особлива». Тому в ньому розглядаються базові положення кримінального права: кримінальний закон, норма кримінального права, кримінальна відповідальність та її підстава, поняття злочину, склад злочину та його елементи, стадії вчинення злочину, співучасть у злочині, множинність злочинів та конкуренція кримінально-правових норм з точки зору системного підходу в їх взаємозв'язку і взаємодії як правових засобів забезпечення кваліфікації злочинів. У свою чергу, кваліфікація злочинів трактується як необхідний і надзвичайно важливий елемент механізму реалізації кримінальної відповідальності, що є базовим та відправним інститутом кримінального права.

¹ Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. *Избранные труды* / отв. ред. Таций В. Я. ; сост. В. И. Тютюгин и др. Харьков : Право, 2012. 71с.

Навчальний посібник складається з трьох взаємопов'язаних розділів (частин). В першому розглядаються загальні положення кваліфікації злочинів, серед яких значну увагу приділено аналізу формування поняття «кваліфікація злочинів», а також видам, принципам, етапам кваліфікації. Другий присвячено кваліфікації суспільно-небезпечних діянь залежно від елементів (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони) та відповідних ознак складу злочину. У третьому розділі висвітлюються спеціальні (особливі) положення кваліфікації злочинів. Залежно від стадій їх вчинення, співучасті у злочині, кваліфікації злочинів при їх множинності та при конкуренції кримінально-правових норм.

Законодавство, судова практика і література використані за станом на 21 січня 2019 р.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Поняття «кваліфікація злочинів»

1.1.1. Теоретичні підходи та нормативно-правова основа формування поняття «кваліфікація злочинів»

Кваліфікація (від лат. *qualification* < *quails* – якість, який за якістю + *facere* – робити) *злочинів* є одним із найважливіших етапів застосування норм кримінального права. Правильна кваліфікація забезпечує реалізацію конституційного принципу верховенства права в Україні (ст. 8 Конституції), гарантує охорону й здійснення прав і свобод людини і громадянина, є необхідною умовою вирішення питань щодо наявності підстави кримінальної відповідальності особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, призначення справедливого покарання або звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання. У свою чергу, помилки у кваліфікації злочинів неодмінно ведуть до помилок у призначенні покарання або при вирішенні інших питань кримінальної відповідальності.

Термін «кваліфікація злочинів» досить широко використовується в низці норм як КК (статті 9, 29, 33, 35, 66, 67 та ін.), так і Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) (п. 5 ч. 5 ст. 214, п. 5 ч. 1 ст. 277, п. 5 ч. 2 ст. 291 та ін.). Однак легального (нормативно-правового) визначення *поняття «кваліфікація злочинів»* чинне законодавство не містить, хоча пропозиції щодо доцільності такого визначення, в літературі висловлювалися¹. У теорії і практиці кримінального права поняття «кваліфікація злочинів» визначають по-різному: як встановлення і юридичне закріплення відповідності ознак учиненого

¹ Див: Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. С. 441–457.

діяння й ознак складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою¹, або як встановлення тотожності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння й ознак кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за це діяння²; як кримінально-правову оцінку вчиненого суспільно небезпечного діяння³. За наявності певних (і суттєвих) відмінностей кожне із вказаних визначень тим не менш відображає більшою чи меншою мірою основні й суттєві риси поняття «кваліфікація злочинів». Узагальнюючи їх, можна зробити висновок, що кваліфікацію злочинів слід розглядати у двох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих аспектах: 1) як процес встановлення (інтелектуальна діяльність) у вчиненому суспільно-небезпечному діянні ознак того чи іншого складу злочину (динамічний аспект) і 2) як результат цієї діяльності і його закріплення в актах застосування норм кримінального права, що складаються слідчим, прокурором, судом і в яких офіційно констатується наявність у вчиненому діянні певного складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною або пунктом статті) КК (статичний аспект кваліфікації).

Надто важливим також є з'ясування на підставі системно-структурного аналізу елементів кваліфікації. До обов'язкових належать по-перше, вчинення особою *суспільно небезпечного діяння*; по-друге – *склад злочину*, передбачений певною кримінально-правовою нормою; по-третє, *висновок про відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння цьому складу злочину, визначеному в кримінально-правовій нормі, встановленій у кримінальному законі*. Такий підхід до розуміння основних положень визначення кваліфікації злочинів формувався вітчизняною кримінально-правовою наукою і практикою криміналь-

¹ Див.: Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М. : Юрид. лит., 1972. 352 с.; Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 184 с.; Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений». М. : Изд. дом «Городец», 2007. 336 с.; Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. 448 с.

² Див.: Наумов А. В., Новиченко А. С. Законы логики при квалификации преступлений. М. : Юрид. лит., 1978. 104 с.

³ Див.: Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 6–44.

ного права протягом багатьох років, набув значення традиційного і є домінуючим серед науковців-криміналістів і практикуючих юристів¹.

Проте останніми роками в літературі з кримінального права (науковій і навчальній) окремі науковці пропонують для включення в науковий обіг і правозастосовну діяльність *інше поняття* – *кримінально-правова кваліфікація* – до змісту й обсягу якого (об’єкт кваліфікації) включають не тільки кваліфікацію *злочинів*, але й кваліфікацію *діянь у кримінально-правовому відношенні правомірних*: малозначних діянь; діянь, які вчинені за обставин, що виключають їх злочинність; діянь осіб, які є неосудними чи не досягли віку кримінальної відповідальності (не є суб’єктами злочину), а також посткримінальну поведінку². Звертає на себе увагу те, що дане поняття є надто широким за обсягом і відображає (включає в свій обсяг) *різні і різнопорядкові з правової точки зору об’єкти* – *діяння злочинні і діяння не злочинні, тобто правомірні в кримінально-правовому розумінні, більш того акти посткримінальної і в тому числі суспільно корисної поведінки*. Безумовно, на ці різнорідні акти поведінки людини не можуть розповсюджуватися повною мірою напрацьовані наукою й практикою кримінального права основні правила і принципів положення щодо кваліфікації злочинів. Вказаний підхід до визначення поняття «кримінально-правова кваліфікація» суперечить також правилам формальної логіки, згідно з якими у понятті завжди узагальнюються об’єкти (явища) одного й того ж виду (чи типу) з тотожними чи однорідними ознаками (а не з протилежними властивостями – діяння злочинні й не злочинні – як у даному визначенні), що має забезпечувати точність та предметність поняття, чіткість його змісту й можливість встановлення дійсного обсягу цього поняття. Але головне полягає в тому, що і поняття, і термін «кримі-

¹ Див.: Герцензов А. А. Квалификация преступления. М., 1947; Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений. М., 1963; Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм. Волгоград, 1973; Куринов Б. А. Научные основы квалификации преступлений. М.: Изд-во Моск ун-та, 1984; Бурчак Ф. Г. Квалификация преступления. Киев: Изд-во полит. л-ры, 1985; Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. Киев, 1995 та ін.

² Див: Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ: Атіка, 1999, С. 7–167; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ: Юрінком. Інтер, 2006, С. 497–570; Колосовский В. В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний: монография. М.: Статут, 2011, С. 24–86; Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції, Харків: Право, 2018. С. 276–313.

нально-правова кваліфікація» не відповідають, більш того, суперечать змісту і значенню терміна «кваліфікація злочинів», що надаються йому у відповідних нормах кримінального і кримінально-процесуального законодавства, передбачених статтями 9; 29; 33; 35; 67 та ін. КК та п. 5 ч. 4 ст. 214; п. 5 ч. 1 ст. 277; п. 5 ч. 2 ст. 291 та ін. КПК, у яких ідеться про *кваліфікацію саме злочинів (і тільки)*, а не про кваліфікацію інших, в тому числі правомірних, діянь. У зв'язку з цим означена позиція щодо введення в обіг у сферу науки і практики кримінального права поняття «кримінально-правова кваліфікація» у наведеній трактовці викликає сумніви у її науковій обґрунтованості та практичній доцільності і тому не може бути визнана прийнятною.

У той же час вказана позиція, з якою ми не погоджуємося, не може не обумовити необхідність більш глибокого дослідження поняття «кваліфікація злочинів», ґрунтовного аналізу його складових, з'ясування як змісту, так і обсягу цього поняття. Але розробка вказаного поняття має провадитись не як деякої самостійної і відокремленої одиниці (елемента) кримінального права, а у взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими структурними елементами останнього. Це надасть можливість встановити не тільки суттєві властивості й основні риси кваліфікації злочинів, а й з'ясувати його функціональне призначення й місце в системі інститутів кримінального права, які тісно пов'язані з кваліфікацією і багато в чому впливають на сутність і зміст, основні і найбільш істотні його риси. Визначальним із них є, на наш погляд, інститут кримінальної відповідальності – фундаментальний і відповідний у кримінальному праві, і зокрема така його обов'язкова складова, як «підстава кримінальної відповідальності». В ч. 1 ст. 2 КК України встановлено: «Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом». Виходячи з наведеного законодавчого визначення вважаємо, що *кваліфікація злочинів є обов'язковою і надзвичайно важливою структурною компонентою в системі елементів механізму реалізації кримінальної відповідальності. Тому складові елементи останньої – «суспільно небезпечне діяння» і «склад злочину» набувають значення обов'язкових елементів кваліфікації злочинів як підстав для висновку про наявність (чи відсутність) у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні певного злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, і потребують деталь-*

ного аналізу. Крім того, для розробки поняття «кваліфікація злочинів» необхідно дослідити її гносеологічні та формально-логічні аспекти, оскільки в кримінально-правовій літературі центральний її елемент – встановлення відповідності вчиненого суспільно небезпечного діяння певному складу злочину – трактується різним чином. Необхідно також розглянути питання відмежування вчиненого злочинного діяння від суміжних злочинів та від діянь, що не є злочинними у зв'язку з тим, що кожне діяння, яке підлягає кваліфікації завжди має низку рис (ознак) схожості і навіть істотних рис (ознак), що свідчать як про відмінність, так і про їх схожість, і навіть певний збіг за окремими ознаками з іншими діяннями, визначеними у законі як злочин (суміжні злочини), та із діяннями, що не є злочинами. Отже, запропонований методологічний підхід дослідження поняття «кваліфікація злочинів», що базується на законодавчому визначенні підстави кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК), потребує, як виходить із викладеного, розробки *підстав кваліфікації (суспільно-небезпечного діяння і складу злочину), гнесеологічних і формально-логічних аспектів¹ встановлення відповідності цього діяння ознакам складу злочину, передбаченого КК, а також розмежування злочинів та відмежування їх від діянь, що не є злочинами.* Запропонований аналіз і використання зазначеного науково-теоретичного інструментарію надасть можливість, на нашу думку, розробити й обґрунтувати загальне поняття кваліфікації злочинів і сформулювати його визначення на рівні дефініції, з'ясувати його значення у системі заходів реалізації кримінальної відповідальності.

1.1.2. Підстави кримінально-правової кваліфікації злочинів

Слово «підстава» означає «те головне, на чому базується щонебудь», наприклад, висновок щодо чогось або певна праця чи інша діяльність, що ґрунтується на чомусь². Отже, із цього виходить, що *підстави кримінально-правової кваліфікації – це ті об'єктивні обставини, що лежать в основі визнання суспільно небезпечного діяння певним злочином з одночасною констатацією наявності відповідної*

¹ Див.: Жеребкін В. Е. Логический анализ понятий прав. Киев : Вища шк., 1976. С. 13–17.

² Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. С. 782.